

Wim de Jong, Susan Hogervorst en Maurice Paulissen

LEVEN MET HET LANDSCHAP
EEN ORAL HISTORY VAN DE SOCIAAL-
CULTURELE DOORWERKING VAN DE
INDUSTRIËLE EN POSTINDUSTRIËLE
TRANSITIE IN DE LIMBURGSE MIJNSTREEK,
1900-HEDEN

Abstract

This study applies oral history to gain insight into the attribution of meaning to the changing landscape of South Limburg's mining region since 1900. Our main source material consists of dialect recordings from 1965-1977 and interviews conducted within our project *Children of the Colony*. While historiography largely focuses on the 'black to green' transition after the mine closures, we show that already since the beginning of the twentieth century, far-reaching demolition projects often specifically targeted rural heritage. In the mining region administrators prioritised the expanding mining industry and associated housing projects over built and natural heritage in an enduring dynamic of modernisation, strongly focused on what was interpreted as the socio-economic future. Both the dialect conversations and our interviews reveal how ordinary people dealt and deal with these far-reaching landscape developments. Thus, oral history discloses how the constant dynamism in the mining region has evoked varying emotions. Experiences of loss and anger at the demolition of historical heritage and romanticisation of the (urban) landscape of their youth are combined with realism about the inevitability of progress. In addition, and in relation to the history of both urbanised and rural landscapes, oral history allows to nuance platitudes and commonplace stories.

Mensen geven vorm aan het landschap, en het landschap vormt hen.¹ In deze bijdrage vormt de wisselwerking tussen mens en landschap het uitgangspunt. Deze wisselwerking staat centraal in het concept *cultural ecology*, een antropologische benadering die mensen als integraal onderdeel beschouwt van hun omgeving.² Daarbij gaat het onder andere om de manier waarop mensen zich aanpassen aan de veranderende (groene of bebouwde) omgeving, en op hun beurt die omgeving wijzigen naar hun behoeften. Een culturele benadering van de menselijke ecologie richt zich ook op de betekenis die mensen geven aan veranderingen in hun omgeving, die ze deels zelf vormgeven of waarmee ze moeten zien om te gaan.

Dit is zeker in (post)industriële gemeenschappen een belangrijk perspectief. Mensen zijn vaak onderdeel geweest van een kolonisatieproject van de rurale omgeving met een heftige uitwerking op het landschap.³ Hoe veranderde dit

1 Vgl. J. Wylie, *Landscape* (Abingdon 2007); T. Edensor, *Landscape, materiality and heritage. An object biography* (Singapore 2022); M. Paulissen, *Cultural sponges: past and present uses, meanings and legacy of raised bogs in the Low Countries* (Wageningen 2023).

2 M. Q. Sutton en E. N. Anderson, *Introduction to cultural ecology* (Lanham 2014) 2-3.

3 Vgl. N.H.M. Tummers, 'Carboonkolonisatie', *Wonen/TA/BK* nr. 11 (1974) 5-28.

landschap onder invloed van de industrie, en van de de-industrialisering die erop volgde? In dienst van die kolonisatie zijn sociale gemeenschappen gesticht, die niet toevallig ook de naam kolonie dragen (mijnwerkerswijken, elders bijvoorbeeld ook veenkoloniën). De ontwikkeling van die sociaal-politieke ecologie houdt verband met die van het (post)industriële landschap en economie. De vraag is dan hoe mensen reageren op en zelf vormgeven aan sociaal-culturele veranderingen op het niveau van wijk, kerk en school, zeker op het moment dat de-industrialisatie die gemeenschappen op hun kop zet. Hoe interpreteren ze hun eigen leven in het licht van hun gemeenschap en het bredere ecosysteem waarin die is ingebed?

We baseren ons voor deze bijdrage ten eerste op dertig oral history interviews met kinderen en kleinkinderen van Limburgse mijnwerkers die we in 2023 en 2024 hebben afgenomen. Ten tweede analyseren we een selectie van tussen 1965 en 1977 opgenomen 'vrije gesprekken' met overwegend oudere bewoners van de mijnstreek uit de Nederlandse Dialectenbank van het Meertens Instituut.⁴ Op die manier bieden we zicht op de interactie op lange termijn tussen mens en mijnstreek, gedurende de twee grote transitie die dit gebied heeft doorgemaakt: 'van groen naar zwart' (1900-1965) en 'van zwart naar groen' (vanaf 1965). Hoe reflecteren bewoners van de mijnstreek op de rol van het veranderende landschap in hun dagelijks leven destijds en in de vorming van hun identiteit nadien?

We beginnen dit stuk met een korte introductie van oral history als onderzoeksmethode, gevolgd door een beschrijving van de gevolgde aanpak en het gebruikte bronnenmateriaal. Daarbij plaatsen we onze methodiek in het kader van het project *Kinderen van de kolonie* (waarbinnen de door ons afgenomen interviews tot stand zijn gekomen) en van bredere ontwikkelingen in de erfgoedwereld. In het tweede deel van dit artikel richten we de blik op de transitie van groen naar zwart: de periode 1900-1965, gezien vanuit het vertelde perspectief van (oud-)mijnwerkers en andere streekbewoners in dialectopnamen uit de jaren 1965-1977. We geven meer context aan hun reflecties over het landschap aan de hand van heemkundige bronnen. In het derde deel staat de transitie van zwart naar groen centraal, vooral op basis van onze eigen recente interviews met kinderen en kleinkinderen van mijnwerkers. We sluiten af met de belangrijkste bevindingen en suggesties voor verder onderzoek.

⁴ M. van Oostendorp, 'Phonological and phonetic databases at the Meertens Institute', in: J. Durand en G. Kristoffersen ed., *The Oxford handbook of corpus phonology* (Oxford 2014) 546-551, aldaar 550-551.

Oral history en het gebruikte bronnenmateriaal

Oral history is het genereren en bestuderen van informatie over het verleden op basis van vertelde ervaringen en herinneringen. Deze vertellingen bieden informatie in verschillende lagen. Dat is allereerst de laag van de gebeurtenissen, personen en verschijnselen in het verleden, waarover de geïnterviewde uit de eerste hand vertelt. Ten tweede gaan oral history interviews over de manier waarop die gebeurtenissen destijds zijn ervaren, door de verteller zelf en door tijdgenoten. Daarnaast geeft een interview informatie over hoe er nadien met die gebeurtenissen is omgegaan, ook weer door de geïnterviewde zelf en door zijn of haar omgeving. En tot slot, of misschien wel het meest, bieden oral history interviews zicht op de betekenisgeving aan dat verleden op het moment van vertellen. Deze 'culturele laag' van betekenisgeving is in de theorievorming over oral history steeds belangrijker geworden, mede door de invloed van antropologie, literatuurwetenschappen, genderstudies en performance studies. Die gelaagdheid in ogenschouw nemend is het dus belangrijk om in de analyse van oral history interviews niet enkel na te gaan wat iemand vertelt, maar ook hoe iemand vertelt; ook in de vorm van de vertelling schuilt immers betekenis. En evenzo vereisen oral history interviews vanwege deze gelaagdheid een eigen vorm van bronkritiek – zowel bij de door de onderzoeker zelf afgenomen interviews, als bij al eerder door anderen opgenomen interviews, waarbij die verschillende tijdsdimensies en betekenislagen worden ontrafeld en in een context geplaatst, met behulp van andere interviews en geschreven bronnen.

In 2023 startten we aan de Open Universiteit met een onderzoeksproject, *Kinderen van de kolonie* (<https://www.ou.nl/-/kinderen-van-de-kolonie>), naar de doorwerking van het mijnverleden in Limburg en van het turfwinningverleden in Zuidoost-Drenthe (als een van de laatste gebieden waar hoogveen grootschalig commercieel werd afgegraven). De impact van delfstoffenwinning is door de aardgasproblematiek in Groningen hoog op de politieke en ook wetenschappelijke agenda komen te staan. Het gaat niet alleen om de impact op het milieu en het landschap, maar ook op gemeenschappen, families en individuele levens. We vroegen ons af wat de sociale impact is geweest van delfstofwinning eerder in de tijd en in andere Nederlandse regio's, en hoe dit verleden doorwerkt in volgende generaties. Via oproepen in de regionale media gingen we op zoek naar mensen die hierover konden en wilden vertellen. Na mailwisseling en telefonische voor-gesprekken werden uit elk gebied dertig mannen en vrouwen geselecteerd, zowel kinderen als kleinkinderen van mensen die op diverse manieren hebben gewerkt in het mijn- of veenderijbedrijf. Daarbij streefden we naar een zo groot mogelijke

variatie qua gender, opleidingsniveau en levenswandel. We namen onze interviews op video op en schreven ze daarna volledig uit, om deze transcripten nadien zorgvuldig te kunnen analyseren en vergelijken.

De interviews uit ons project hadden een zo open mogelijk karakter. We volgden de levensloop van de respondenten en brachten daarbij vaste onderwerpen ter sprake, zoals het gezin waaruit iemand komt, gemaakte keuzes in loopbaan en leven, familie verhalen die werden verteld, enzovoort. Maar daarbij bepaalden de geïnterviewden wat en hoe ze daarover vertelden, en welke plek dat kreeg in hun verhaal. Op die manier konden we ook de vertelling zelf, dus de vormgeving van het verhaal, in onze analyse meenemen. We deelden de interviews in verschillende levensfasen in, waarna we allereerst analyseerden wat er per levensfase werd gezegd. Vervolgens keken we welke beeldspraak daarbij werd gebruikt, en welke anekdotes werden verteld. Juist immers met de clou van anekdotes en via metaforen knoopt een individuele verteller aan bij bredere, sociale en culturele discourses waarin het verleden betekenis krijgt.

Voor deze bijdrage keken we specifiek naar passages uit de interviews waarin verteld werd over het landschap. Veelal werd in de interviews naast of in plaats van het begrip 'landschap' de concretere term '(woon)omgeving' gebruikt. We vroegen onze respondenten om ons in gedachten mee te nemen naar de wijk of het dorp waarin ze zijn opgegroeid, hoe het er daar uitzag of rook, plekken waar ze vroeger of nu (niet) graag kwamen, hoe die plaatsen veranderd zijn en wat ze daarvan vinden.

Door de verdergaande digitalisering is het opnemen, bewaren en delen van oral history interviews steeds gemakkelijker geworden. Dat verklaart deels de sterk groeiende belangstelling voor oral history van de laatste jaren, vooral in de erfgoed- en archiefwereld, maar ook binnen de academische geschiedbeoefening. Een andere verklaring is de overtuiging dat erfgoedinstellingen via oral history kunnen beantwoorden aan hun doelstellingen op het gebied van diversiteit en publieksparticipatie. Het regeringsbesluit uit 2023 om het UNESCO-verdrag over immaterieel erfgoed te ratificeren draagt hieraan verder bij. Er komen bijgevolg steeds meer interviewcollecties in de Nederlandse archiefinstellingen en musea. Deze worden ook steeds beter toegankelijk voor onderzoekers en het brede publiek, hoewel daar nog grote uitdagingen zijn. In ons project was toekomstig hergebruik van onze interviews van meet af aan een uitgangspunt. Dat vertaalde zich in een workflow waarin we geïnterviewden expliciet om toestemming hebben gevraagd voor hergebruik van hun interviews en waarin we in een vroeg stadium erfgoedinstellingen hebben betrokken die het interviewmateriaal zouden kunnen beheren en gebruiken. In ons geval waren dat voor de Limburgse interviews het

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en het Nederlands Mijnmuseum.

Voor deze bijdrage hergebruiken we ook een aantal 'vrije gesprekken' die vooral in de jaren zestig en zeventig door onderzoekers van het Meertens Instituut (KNAW) in de Limburgse mijnstreek zijn opgenomen (zie bijlage).⁵ Met 'vrije gesprekken' wordt bedoeld dat de conversaties in de meeste gevallen niet of nauwelijks werden gestuurd door de bij de opname aanwezige onderzoekers. De sprekers (meestal twee of meer) waren in principe dus vrij in de keuze en volgorde van hun gespreksonderwerpen. Qua vertelde ervaringen en herinneringen gaat de inhoud van deze gesprekken doorgaans terug tot de eerste decennia van de twintigste eeuw. Deze gesprekken, die nu onderdeel uitmaken van de online raadpleegbare Nederlandse Dialectenbank (<https://ndb.meertens.knaw.nl/>), zijn destijds vanuit een taalkundig oogpunt verzameld, ook in andere regio's dan Limburg. Intussen hebben ze echter ook historische waarde, wanneer wordt gekeken naar de inhoud van de gesprekken. Ook dit is een vorm van hergebruik van mondelinge historische bronnen. Ten behoeve van onze analyse hebben we aanvullend gebruik gemaakt van de voor onderzoekers via de Nederlandse Dialectenbank toegankelijke metadata met gegevens over de opname en biografische gegevens van de sprekers. Voor een deel van de dialectopnamen zijn ook transcripten beschikbaar. Omdat deze momenteel niet full-text doorzoekbaar zijn, hebben we ze alleen gebruikt om onze eigen transcripties van citaten te controleren.

'Wat sjoën woar [...] hubbe ze allemoal aafgebroake': van groen naar zwart (1900-1965)

Door de nadruk in de hedendaagse collectieve herinnering op de afbraak van de mijngebouwen aan het einde van de jaren zeventig zouden we bijna vergeten dat hier een transitie aan voorafging: die van groen naar zwart. De aanleg en uitbreiding van de steenkoolmijnen vanaf 1899 bracht een enorme ingreep in het Zuid-Limburgse landschap met zich mee. Het vooral door landbouw gekenmerkte landschap werd in de loop van enkele decennia getransformeerd door industrialisatie en urbanisatie. Voor de voortgaande uitbreiding van de mijnen waren er namelijk ook steeds nieuwe woonwijken nodig, die in de regio vaak werden aangeduid als kolonie (met de klemtoon op de laatste lettergreep: koloníe).

Hiervoor was een kolonisatie van de plattelandruimte nodig. De daaraan verbonden teloorgang van het 'traditionele' agrarische landschap van de mijnstreek

5 Van Oostendorp, 'Phonological and phonetic databases', 550-551.

Afb. 1: Huis Rodenbroek te Heerlerheide vóór 1918 [HCL-Heerlen, Collectie foto's, dia's en prentbriefkaarten, 328-001, inv.nr. 131: Huis Rodenbroek]

heeft destijds en ook recenter zijn weerslag gekregen in zowel literaire werken als in de schilderkunst.⁶ Maar in de academische mijnhistorische literatuur is de doorwerking en betekenis van deze ruimtelijke transitie wat onderbelicht gebleven.⁷ Recentelijk heeft historica Afra de Mars geschreven over de impact op het landschap door de afbraak van mijngebouwen vanaf de jaren zeventig.⁸ Kolonieën

- 6 O.a. F. Rutten, *Onder den rook der mijn* (Amsterdam 1914) 30-31; recent W. Kusters, *In en onder het dorp. Mijnwerkersleven in Limburg* (Nijmegen 2012) en M. Luyten, *Het geluk van Limburg* (Amsterdam 2015). Zie verder J. Leerssen, 'De Limburgse identiteit', in: P. Tummers et al., *Limburg. Een geschiedenis vanaf 1800* (Maastricht 2015) 303-322, aldaar 317-318 en M. Dickhaut, '(Schilder)kunst en kunstklimaat. Enkele kanttekeningen met betrekking tot ontwikkelingen, opleidingen en receptie, vooral in Zuid-Limburg', in: Tummers et al., *Limburg. Een geschiedenis vanaf 1800*, 149-150.
- 7 Maurice Hermans schrijft bijvoorbeeld wel over de tuinsteden die werden aangelegd om een arcadische utopie vorm te geven, maar niet over wat daarvoor verdween of werd afgebroken: M. Hermans, *De antistad. Pionier van kleiner groeien* (Heerlen 2016); Jan Peet en Willibrord Rutten bespreken de gevolgen voor de mijnstreek van de opkomende industrie in termen van woningbouw en bevolkingsaanwas, maar gaan niet in op de verandering van het bestaande landschap of de impact op het milieu: J. Peet en W. Rutten, *Oranje-Nassaumijnen. Een pionier in de Nederlandse steenkolenmijnbouw 1893-1974* (Maastricht 2009) 107; verder A. Knotter (ed.), *Mijnwerkers in Limburg: een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012); de klassieke tekst over de kolonisatie van Limburg is van Nic. Tummers, 'Carboonkolonisatie', maar ook hij zegt niet veel meer over wat er ruimtelijk gezien gekoloniseerd werd dan dat er veel grond werd gekocht van adellijke families.
- 8 A. de Mars, 'De constructie van een "no-mine's land"? Het effect van ruimtelijke ordening op het Lim-

en mijnzetels moesten echter eerst gebouwd worden. Dat gebeurde in 'het groen' om de bewoners van de bestaande dorpen en steden te ontlasten, die niet zaten te wachten op mijnwerkers van buiten.⁹ Maar dit groen was een eeuwenoud agrarisch cultuurlandschap waarin zich van alles bevond dat moest wijken voor de industriële vooruitgang. Het ging hierbij onder andere om eeuwenoude boerenhoeves en hun landerijen, maar ook om plekken met een hoge natuurwaarde. Zo werd bijvoorbeeld ten behoeve van de bruinkoolwinning het in oorsprong laatmiddeleeuwse huis Rodenbroek in Heerlerheide gesloopt. De geleidelijke transformatie van deze rurale wereld naar een industrieel en verstedelijkt landschap kan via de website *Topotijdreis* van het Kadaster (<https://www.topotijdreis.nl/>) via 'objectieve' topografische kaartbeelden treffend in beeld worden gebracht.

Voordat we ons oor te luister leggen bij dialectsprekers in de jaren zestig en zeventig, stellen we vast dat deze transitie van groen naar zwart ook de heemkundigen in de mijnstreek niet onberoerd liet. Zo constateerde W.J. Vromen in 1959 over Brunssum dat 'de kolenindustrie totaal nieuwe toestanden schiep', waarmee weliswaar 'een blijder perspectief van komende welvaart' werd geopend, maar alles wat verloren was gegaan te betreuren viel. Hij schreef met weemoed over de lokale Kranepuil, heidevennen die waren verdwenen door de aanleg van de Staatsmijn Hendrik. De Auverberg en Doeveberg moesten op hun beurt plaatsmaken voor de stort van deze mijn.¹⁰

Na de Tweede Wereldoorlog ging dit proces in onverminderde vaart door. Eerdere kolonieën werden soms afgebroken om ze te vervangen door grootser opgezette nieuwbouw, zoals in Maria-Gewanden in Hoensbroek (1963) of de Morgenster (1960) in Heerlen. Maar ook een natuurgebied als de Brunssummerheide werd hierdoor bedreigd. In 1952 waarschuwde bestuurslid Frans Schobben van de Historische Kring 'Het Land van Herle' voor de gevolgen van de voortschrijdende industriële ontwikkeling van de 'bovengrondse werken van het mijnwezen, de stichting van nieuwe woningcomplexen, de winning van bruinkolen, klei, zilverzand, betonkiesel en metselzand', waardoor dit gebied in de voorafgaande 25 jaar veel van zijn oude ongereptheid had verloren. Zeker, Schobben wilde zich plaatsen op de 'nuchtere bodem van de harde economische noodzakelijkheid', maar was blij dat het gemeentebestuur van Brunssum en de Staatsmijnen de noodzaak inzagen om wat van het 'oudheidkundig monument' nog over was te behouden en waar

burgse landschap na de mijnsluiting', *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 68 (2023) 47-79.

9 E. Hollman, *Jan Stuyt. 1868-1934. Architect en stedenbouwer in Parkstad* (Heerlen 2021) 47.

10 W.J. Vromen, 'Uit het oude Brunssum', *Land van Herle* 9 (1959) 19-24, aldaar 20.

mogelijk aangerichte schade te herstellen.¹¹ Iets vergelijkbaars gold voor een 'zo raadselachtig mensenwerk' als de Landgraaf (waarnaar de latere gemeente werd genoemd), dat al deels verloren was: 'het mijnbedrijf, de huizenbouw en de landontginning eisten hun rechten op. Op andere plaatsen werd het grachtenstelsel volgestort, doordat de omwonenden het bezigden als stortplaats voor rommel en afval'.¹²

In 1963 schreef voorzitter van *Land van Herle* Jan Jakob Jongen over 'verdwijnende boerderijen':

Door de allesbeheersende mijnbouw is de betekenis van de grote boerderijen als economische factor verminderd, evenals de sociale positie van de bewoners, terwijl de boerderijen als woning het moeten afleggen tegen de moderne huizen. Daarnaast wordt het bestaan van vele boerderijen bedreigd door twee vijanden, die hun dreigen te verslinden, n.l. de woningbouw van de gemeenten en de uitbreiding van de steenberg van de mijnen.

Aan woningbouw was de hoeve Ingwie te Schaesberg al ten offer gevallen. Eenzelfde lot wachtte de midden in het dorp gelegen boerderij 'A gene Put', deftiger 'Huize Put' genoemd.¹³

Dorps- en stadscentra moesten vanwege de transformatie tot *boomtowns* namelijk ook nieuwe functies gaan vervullen. Gemeentebesturen identificeerden zich sterk met deze vooruitgang, waarvoor tal van monumenten werden gesloopt. Jongen in 1964:

In deze tijd van hoogconjunctuur gaat er een bouw golf door steden en dorpen (...) nieuwe woningen met moderne voorzieningen op het gebied van hygiëne en comfort. Alles wordt vernieuwd en 'opruimen' schijnt het parool voor alles, wat niet aan de eisen des tijds beantwoordt. Niet alleen de echte krotten gaan verdwijnen, maar ook woningen, die bij de vorige generatie nog behoorlijke behuizingen waren. Zelfs monumentale gebouwen, die aan de plaats een bepaald cachet geven, worden met de grond gelijk gemaakt voor de verwezenlijking van een of ander plan.¹⁴

11 F.X. Schobben, 'De Brunssummer Heide, een oudheidkundig-waardevol landschap in gevaar', *Land van Herle* 2 (1952) 1-10, aldaar 9.

12 *Ibidem*, 9.

13 J.J. Jongen, 'Verdwijnende boerderijen', *Land van Herle* 13 (1963) 20-24, aldaar 21.

14 *Idem*, 'Monumentenzorg in de gemeente Eygelshoven', *Land van Herle* 14 (1964) 19-23, aldaar 19.

Vergelijkbare geluiden horen we in de Westelijke Mijnstreek, waar regionaal historicus en hoogleraar psychologie Arthur Schrijnemakers beschrijft hoe zich ook van het gemeentebestuur van Geleen vooral na de Tweede Wereldoorlog een vooruitgangsgeloof meester maakte dat gepaard ging met gerichte sloop van objecten uit het rurale verleden van de gemeente. Al was het met een knipoog, het beeld van de 'Waereldsjad' kwam tot leven. De afbraakwoede betrof niet alleen individuele en soms eeuwenoude panden in de oude kernen binnen de gemeente Geleen, maar culmineerde nog in de tweede helft van de jaren zestig in de vrijwel volledige afbraak van de historische kern Spaans Neerbeek. Pas toen in de tweede helft van de jaren zeventig plannen verschenen die ook de kern Oud-Geleen bedreigden, kwam het na lokale protesten tot een ommekeer. Sinds 2010 is deze oude dorpskern een gemeentelijk beschermd stads- en dorpsgezicht.¹⁵

Afb. 2: Twee panden in de historische kern Spaans Neerbeek, medio twintigste eeuw. Onder meer alle boerderijen, zoals links op de foto, zijn in de tweede helft van de jaren zestig afgebroken. Het pand rechts (nu Spaans Neerbeek 21, Geleen) is een van de bewaard gebleven gebouwen¹⁶ [Privécollectie Familie Eijssen-Clerx, Geleen]

15 M.J.H.A. Schrijnemakers, *Geschiedenis van Geleen. Deel III, Aspecten uit de leefwereld van vroegere Geleeners* (Geleen 2011) 109-127.

16 Met dank aan Petra Eijssen en aan Ton Wolters (Heemkundevereniging Geleen).

Van heemkundigen is te verwachten dat zij begaan zijn met het lokale gebouwde en groene erfgoed. Maar hoe spraken (oud-)mijnwerkers en anderen uit de mijnstreek in dialectopnamen opgenomen in de jaren rond de mijnsluitingen over deze landschappelijke transformatie?¹⁷ Wat raakte hen het meest wanneer ze terugdachten aan de veranderingen in de woonomgeving waarin ze hun jeugd en werkzame leven hadden doorgebracht?

Allereerst: wanneer het in deze dialectopnamen over de mijnen gaat, domineren sociaaleconomische onderwerpen de gesprekken, zowel op niveau van de eigen woonplaats en de regio ('moeten we nou achteraf gezien blij zijn dat de mijnen er zijn gekomen?') als op individueel niveau (aspecten van het ondergronds werken, het loon, de pensioenen, beroepsziekten en ongevallen). Duidelijk landschappelijke aspecten zijn van ondergeschikt belang in deze opnamen. Waar de veranderende fysieke omgeving toch duidelijk besproken wordt, vallen twee aspecten in het bijzonder op. Ten eerste is dat de verontwaardiging die in diverse dialectopnamen doorklinkt over het verlies aan landschappelijk schoon en over schade aan historische dorpsgezichten. En ten tweede de (deels emotionele) constatering dat boeren die in de weg zaten rücksichtslos onteigend zijn.

De dialectopname uit Hoensbroek (1974) is daarbij bijzonder illustratief.¹⁸ Het gesprek komt op gang doordat de sprekers reageren op een gedicht in het Hoensbroeks dialect dat een van hen (spreker 3, docente 'verbale expressie') voordraagt. Na het kasteel en het oude kerkje van Hoensbroek te hebben bezongen, gaat het laatste deel van het gedicht over de komst van de mijnen (zie afb.3).

Spreker 1 (onderwijzer) haakt hierop aan door te refereren aan een boekje over de geschiedenis van de Oranje Nassau-mijnen, uitgegeven naar aanleiding van de sluiting van het bedrijf.¹⁹ Uit dat boekje is hem gebleken dat 'de mensen [...] zich aanvankelijk tegen die mijnen heel erg [hebben] verzet.' Spreker 3 vult aan:

Mijn vader, bijvoorbeeld, was boer hier. Die was vreselijk kwaad geweest en heeft het tegengehouden, er zijn processen gevoerd voor het onteigenen van de 'gewanjan van ós' [= onze landerijen], en de mijn heeft natuurlijk gewonnen, de 'koel' heeft gewonnen, uiteindelijk. [...] Vader] heeft het enorm goed betaald gekregen, dat niet, maar hij was geen boer meer en dat was toch voor die mensen heel erg. Dat geld, nou ja, dat was niet zo belangrijk als het werk waar ze

17 Zie de Bijlage voor informatie over de (beroeps)achtergrond van de sprekers.

18 'Hoensbroek, opname 1', Nederlandse Dialectenbank, Meertens Instituut: [https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q039p,geraadpleegd op 1/10/2024](https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q039p,geraadpleegd%20op%201/10/2024).

19 Uit de context blijkt dat het waarschijnlijk gaat om E.C. Brenner en A.W.A. van den Eelaart, *Mijnzettel Oranje-Nassau I en centrale bovengrondse bedrijven van de Oranje-Nassau mijnen* (Heerlen 1974).

Hoensbroek - 10

band 980

F Wie de koel gekomme is,
ja, wieste doe verangerd bis:
dien grubbe, zatse en gewanjan
zint doer sjtroate en kolonië doe vervange.
Verdwine zint dien sjtegels mit hun gebrake,
weg oape voetsje en helder baeke.
Ut kos oeh neet, dat ut wie vreuger bleef,
mê toeh Gebrook: os bliefste leef.
Toeh driegen oos industrie hie
nou oach weer zie sjtintje bie.
Modern flats en geboewe
koame unne angere tied ilsewe.
Heapelijk oach tot groete glorie,
Gebrook, van dien historie.

Dat woar ut da.

Afb. 3: Fragment uit het transcript van de dialectopname uit Hoensbroek (18 december 1974) waarin spreker 3 het laatste deel van een gedicht over Hoensbroek (Limburgs: Gebrook) van een zekere L. Cremers voordraagt [Transcript dialectopname Hoensbroek, Nederlandse Dialectenbank: [https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q039p,geraadpleegd op 30/3/2024](https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q039p,geraadpleegd%20op%2030/3/2024)]

van hielden. [...] Mijn vader en moeder zijn in 1912 getrouwd. En daarna heeft vader nog moeten vechten. Heel Treebeek was namelijk onze 'gewanjan', waar het koren en de tarwe en de haver groeide; en dat namen ze hem gewoon af en toen was hij boer-af.²⁰

Van het verzet tegen onteigening beweegt het gesprek zich naar de aantasting van het landschappelijk en dorps-schoon. Spreker 1:

Rond 1886-1890 al, toen voelden de mensen dat [d.w.z. de komst van de mijnen] al als een aantasting van de streek. En later, toen ze zagen dat er iets te verdienen was... - Maar er was aanvankelijk niets te verdienen, omdat de spoorwegen dat gebied niet ontsloten, die wilden gewoon geen spoorweg aanleggen, die zagen dat [belang ervan] niet.

Verderop in het gesprek komt Spreker 3 terug op de aantasting van wat we nu het 'gebouwde erfgoed' zouden noemen. Als kind woonde zij in een vijfhonderd jaar

20 Het oorspronkelijke fragment is in het Hoensbroeks dialect.

oude boerderij ('een heerlijk huis om in te wonen'). Die is – zoals zoveel ouds in Hoensbroek – afgebroken:

Ich zègk dich hie: [in] Gebrook dao braeke ze alles aaf, dus aoch d'n auwen hoaf!
Gelökkig höbbe ze d'r gaen flats neergezat, mè 't politiebureau [lacht].

De sprekers stellen vast dat de mensen in Hoensbroek anno 1974 voor sfeerbeleving en bijzondere gebeurtenissen zoals huwelijken juist weer teruggrijpen op wat behouden bleef. Ze noemen het oude dorpskerkje en de omgeving van het kasteel. Uit het gesprek blijkt dat dit laatste complex – een van de grootste kastelen van Nederland – in de jaren rond de Eerste Wereldoorlog in vervallen toestand was en door de inzet van pastoor Jan Lucas Röselaers (1857-1949) in de jaren twintig werd aangekocht en naderhand gerestaureerd.

Ook in de dialectopname uit Spekholzerheide (1977) wordt de teloorgang van de schoonheid van het Zuid-Limburgse landschap beklagd, waarbij een van de sprekers vertelt hoe haar huisje, het oudste van het gehucht Gracht, naar verluidt vanwege mijnschade werd onteigend:

Spreker 1 (gepensioneerd mijnopzichter): En wen-ste diech dao tegenövver noen Limburg kries, wie allemoal die autobane en dae kroam doa jemaat is en die sjönste dinger aafjebraoche en woë noen die jroese flatten en dae janse kroam sjeet, dan sjeeste dôks bei dien eeje sjtil en da zaëste: nee, Limburg is nit mie zoë sjön, wie 't fruier woar. En dat könt inderdaad durch die hoeëch flats, durch daën aafbroch van die auw hoezer - en sjön hoezer zunt hei aafgebraoche woëde, [...] wat diech pieng an 't hats dooch, wen-ste zoogs wie ze mit die bulldozers doa [...] d'r kroam aan 't aafriese woare, en wat sjeet noen allemoale doa, allemoale jet betong.²¹

Spreker 2 (gepensioneerd gezinsverzorgster): Iech wees jot meneer Sjlange, dat hüsje va miech, dat [...] woar 't auwste hüsje, woa iech woënet. [...] Oppen Graat, 't [...] woar 't oad Findesjhoes. [...] En [...] op-èns koame ze bei miech,

21 Vertaling: 'En als je daar tegenover nu Limburg neemt, hoe al die snelwegen en die boel daar gemaakt is en de mooiste dingen zijn afgebroken en waar nu die grote flats en die hele boel staat, dan sta je vaak bij jezelf stil en dan zeg je: nee, Limburg is niet meer zo mooi als het vroeger was. En dat komt inderdaad door die hoge flats, door die afbraak van die oude huizen – en mooie huizen zijn hier afgebroken, wat je pijn aan het hart deed als je zag hoe ze met bulldozers daar de boel aan het afbreken waren, en wat staat er nu allemaal daar, allemaal wat beton.' 'Spekholzerheide, opname 1', *Nederlandse Dialectenbank, Meertens Instituut*: <https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q121b>, geraadpleegd op 1/10/2024.

woeët 't 'onbewoonbaar verklaard', en doe zaate ze: 'Ja, dat mót foet dat hüsje. Iech zaan: "t Sjeet toch jènne in der waech?" [...] Ja, dat loosse ze jeweu onbewoonbaar; en dat woar egedom! Dat onteigenet diech de gemeente jeweu. [...] Iech han 't waal jot betsaald; wat iech doe in die tsiet d'r vuur ha jejoave, kroog iech doebel en dik tseruk. En da moëte zie 't aa de koel verkoofe, zaate ze 't woar durch de 'mijnschade'.²²

In de reflecties over de drastische veranderingen in de industrialiserende en verstedelijkende mijnstreek klinkt meer dan eens een romantisering van de oude situatie door: nog in de jaren dertig was Nieuwenhagen 'een echt stil en onbedorven dorp'. (Dialectopname Nieuwenhagen, 1965, spreker geboren in 1928). Ook in de opname uit Spekholzerheide hoorden we al dat 'veel moois [is] verdwenen in Zuid-Limburg' en dat het landschap ook ontsierd is geraakt door de komst van snelwegen.

Voor al de onzorgvuldige omgang met gebouwd erfgoed, het landschappelijk schoon en de grondeigendom van boeren lijkt in de opnamen verontwaardiging op te roepen. De jongste spreker in de dialectopname uit Brunssum (1973) was geboren in 1913 en was tot 1960 actief als boer. Het zit hem hoorbaar nog steeds hoog dat 'alles wat nog boer was aan de kant werd geschoven, met alle mogelijke middelen'. Er werd hun 'veel beloofd maar weinig gegeven'. Zelf kwam hij op een dag (vermoedelijk in de jaren vijftig, MP) eens bij een van zijn percelen toen bleek dat een aannemer daar bezit van had genomen om er een weg aan te leggen. Het kwam tot een handgemeen, de boer hield voet bij stuk en de gemeente was gedwongen om het stuk land te kopen.

Opvallend is dat een ander belangrijk gevolg van de industrialisering, namelijk milieuverontreiniging, nauwelijks een rol speelt in de gesprekken. Alleen de sterke verontreiniging en kanalisatie van beken als de Geleenbeek komt soms aan bod, zoals in de dialectopname uit Schinnen (1965), maar sterke verontwaardiging horen we daarbij niet terug:

22 Vertaling: 'Ik weet goed meneer Schlangen, dat huisje van mij, dat was het oudste huisje, waar ik woonde. Op de Gracht, 't was het oud Vindershuis. En opeens kwamen ze bij mij, werd 't onbewoonbaar verklaard, en toen zeiden ze: "Ja, dat moet weg dat huisje." Ik zeg: "t Staat toch niemand in de weg?" Ja, dat laten ze gewoon onbewoonbaar [verklaren]; en dat was eigendom! Dat onteigende de gemeente gewoon. Ik heb het wel goed betaald [gekregen]; wat ik toentertijd ervoor heb betaald, kreeg ik dubbel en dik terug. En toen moesten zij 't aan de mijn verkopen; zeiden ze dat het door de mijnschade kwam.' 'Spekholzerheide, opname 1', *Nederlandse Dialectenbank, Meertens Instituut*: <https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q121b>, geraadpleegd op 1/10/2024.

Spreker 1 (onderwijzer): Wèts se wat ouch vreuger leuk waor Harie? Wie verginge kraefte vange [...] hie in die [...] biëk. [...]

Spreker 2 (mijnwerker): Jao, mer doe waor de biëk zuver. Doe waor ze nog klaor. [...] Hónderden hób ich d'r gevangen in de biëk, hónderde. [...]

Spreker 1: Ich hób ze ouch al ge-aete zoë, as kaojóng. [...]

Spreker 2: Ich ouch, en dèk. Meh zeker. Die waore lekker. [...] Ah, 't waor 'ne sjoënen tied. Dao waor die biëk klaor, dao zaot nog allerlei vösj op hè. [...]

Spreker 1: Ich hób ouch nog op de klómpe door die biëk geloupe, kan mich nog herinnere. Doog ver ós de haozen oet hè en dan de klómpe weer aa, want dao loog glaas in en dao [...] loog auwd iezet in en vanalles hè, en dan reet se dich dien veut in kapot hè.²³

Dat de aantasting van de beken minder emoties lijkt op te roepen, komt misschien ook doordat deze vervuiling minder in het oog sprong dan de sloop van oude gebouwen en doordat de waterlopen in de dorpen (deels) uit het zicht waren verdwenen door overkluising of verlegging, zoals in Brunssum of in Nieuwstadt.²⁴

Van 'zwart naar groen' (vanaf 1965)

Op 17 december 1965 kwam minister van Economische Zaken Joop den Uyl naar de stadsschouwburg van Heerlen om de geleidelijke sluiting van de steenkoolmijnen in Limburg aan te kondigen. In een proces van negen jaar gingen de mijnen successievelijk dicht. De mijn Oranje-Nassau I in Heerlen sloot op 31 december 1974 de rij, nu vijftig jaar geleden. In het project *Kinderen van de kolonie* spreken

23 Vertaling: 'Weet je wat vroeger ook leuk was, Harrie? Toen we kreeften gingen vangen hier in die beek. - Ja, maar toen was de beek schoon, toen was ze nog helder. Honderden heb ik er gevangen in de beek, honderden. - Ik heb ze ook wel gegeten, als kwajongen. - Ik ook, en vaak. Jazeker. Die waren lekker. [...] Ah, 't was een mooie tijd. Toen was die beek helder, daar zat nog allerlei vis in hè. - Ik heb ook nog op klompen door die beek gelopen, kan ik me nog herinneren. Deden we onze broek uit hè en dan de klompen weer aan, want er lag glas in en er lag oud ijzer in en van alles hè, en daar sneed je [anders] je voeten in open, hè.' 'Schinnen, opname 1', *Nederlandse Dialectenbank, Meertens Instituut*: <https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q032p>, geraadpleegd op 1/10/2024.

24 'Brunssum, opname 1', *Nederlandse Dialectenbank, Meertens Instituut*: <https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q035p>; 'Nieuwstadt, opname 1', *Nederlandse Dialectenbank, Meertens Instituut*: <https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=L433p>, geraadpleegd op 1/10/2024.

wij met (klein)kinderen van (vooral ondergrondse) mijnwerkers, voor wie deze periode vaak ingrijpend was. De sluiting van de mijnen had een heftige uitwerking op het gezinsleven van deze opgroeiende tieners en twintigers. Vaders werden omgeschoold of kwamen soms werkloos thuis te zitten. Moeders gingen activiteiten buitenshuis ontplooiën om het gezinsinkomen aan te vullen. Met het einde van de mijnen kwam er ook een einde aan een heel ecosysteem van sociaal-culturele instellingen die rechtstreeks of indirect met de mijnen van doen hadden, en vaak door de mijnen gefinancierd werden. Daar kwam de opkomende secularisatie nog bij. Cultureel gezien was de kerk een cruciale pijler in de trits kerk, staat, mijn. De kerkgang werd onregelmatiger of zelfs helemaal beëindigd.

Het culturele landschap veranderde dus ingrijpend. Hetzelfde gold voor de bebouwde omgeving. De mijnsluitingen plaatsten het lokale bestuur voor de onmiddellijke vraag wat te doen met de vele gebouwen die verband hielden met de mijnindustrie. De met bouwwoede gepaard gaande sloopwoede uit de eerste periode maakt nu plaats voor een minstens even hevige sloopwoede in het kader van de zogeheten operatie 'van zwart naar groen'. Een gedachte hierachter was dat Zuid-Limburg terug moest keren naar het arcadische landschap dat er voor de komst van de mijnen was geweest: De Mars wijst op het gebruik van termen als 'landschapsherstel' en 'zwarte littekens' in publicaties die de basis vormden voor 'van zwart naar groen'. Zij concludeert daaruit dat zwart zo'n beetje alles aan kon duiden dat aan het mijnverleden herinnerde. Het uitwissen daarvan werd begin jaren tachtig als een positieve ontwikkeling begroet.²⁵ Deze beleidsvisie kwam mede tot uiting in de term *Parkstad Limburg* die vanaf de jaren tachtig gebruikt werd om de Oostelijke Mijnstreek aan te duiden.

Romantisering speelt in de interviews met mijnwerkerskinderen een belangrijke rol. Vaak kijken ze nostalgisch terug op de wijk van hun jeugd, en associëren het mijnwerkersleven met samenhang en gezelligheid. Verschillende nationaliteiten leefden in hun herinnering vrij probleemloos naast elkaar. Maar ze hebben ook oog voor de schaduwzijden van het industriële verleden, zowel in cultureel als in fysiek opzicht. Daarbij speelt vaak ook een rol of een vader nostalgisch terugkeek op zijn mijntijd of juist niet. In het ene gezin werden de platen van dialectgroep *Carboon* grijs gedraaid, in het andere kwamen ze er niet in. Een van de geïnterviewden:

Maar kom niet aan dat het zo romantisch allemaal was. Dat was het niet, dat was voornamelijk gewoon keihard werken. Voor de mensen. En zien rond te

25 De Mars, 'De constructie van een "no-mine's land"?', 51-52.

komen, want toentertijd hadden ze allemaal grote gezinnen. (...) Het had een bepaalde gezelligheid. Kijk, als ik nu kijk. Bij ons thuis had je een kolenkachel, de was hing op de waslijn in de keuken en zoiets allemaal. Dat zijn allemaal dingen die blijven je toch bij, die tijd. En dat je naar buiten kwam, ja dat iedereen aan het stoken was. Dat blijft je zo bij. En dat je overal antennes zag op de daken. Was gewoon een hele mooie tijd en dat is allemaal niet meer. Maar voor de mensen die nu leven, die vinden dit weer een hele mooie tijd.

Doordat de Limburgse mijnen in vergelijking met die in de buurlanden vroeg sloten, vond deze sluiting plaats vóór de opkomst van de 'industriële archeologie'; de ontwikkeling vanaf de jaren tachtig waarbij het besef doordrong dat industrieel erfgoed waardevol en toeristisch interessant is. De mijnsluiting in Zuid-Limburg vond echter plaats in een 'monumentvijandig klimaat', dat parkaanleg en woningbouw rücksichtslos voorrang gaf.²⁶ Dit zagen we ook in steden als Enschede en Tilburg, plaatsen met een belangrijke textielindustrie, die in de jaren zestig en zeventig gesaneerd werd.²⁷

Terugkijkend vanuit het heden vinden veel van onze geïnterviewden het jammer dat al die gebouwen werden gesloopt. Soms ook spreken ze juist hun waardering uit voor hoe mooi de omvorming tot Parkstad heeft uitgepakt, inclusief de milieuwinst:

Ik woonde dus in Erenstein en daar loopt die beek. Dat noemden ze vroeger dan in het Kerkraads dialect 'de koelbaach' want dat was gewoon zwart water; wisten wij ook niet beter dan dat dat water zwart was. Maar dat was zwart van de kolen die gewassen werden. Dat was het gruis, wat door die beek naar het noorden ging en nu hebben ze dat heel mooi. Dat is nu helder water en die beek gaat fijn door, die meandert fijn naar volgens mij zelfs naar Sittard, weet ik niet precies, maar dat is heel mooi aangepakt. (Vrouw, 69)²⁸

Sommige gesprekspartners wijzen op de financiële reden die ook ten grondslag lag aan het slopen van de vele mijngebouwen: en inderdaad, het Rijk betaalde een groot deel van de operatie 'van zwart naar groen', maar reserveerde daarbij geen geld voor behoud en restauratie.

26 Zie *ibidem*, 48, 73.

27 Bijv. P.J.M. van Gorp, *Tilburg, eens de wolstad van Nederland. Bloei en ondergang van de Tilburgse wollenstoffenindustrie* (Eindhoven 1987).

28 Het beekwater komt via de Worm en de Roer uiteindelijk bij Roermond in de Maas.

Een iconisch moment in de transformatie was de sloop in 1976 van de twee beeldbepalende schoorstenen, 'de Lange Jan' en 'de Lange Lies' (d'r Lange Jan en 't Langk Liés) in Heerlen. Veel van de Zuid-Limburgers die zijn geïnterviewd in het kader van het project kunnen zich herinneren dat ze met hun ouders hiernaar gingen kijken. Dat was vaak een emotionele gebeurtenis, met name voor hun ouders maar ook voor henzelf. Hier werd een tijdperk afgesloten:

Die heb ik zien vallen. Toen ze letterlijk opgeruimd werden. Ik denk dat daar best wat meer van had mogen blijven staan. Dat is echt letterlijk industrieel erfgoed, wat weggegooid is. In het Ruhrgebied hebben ze dat anders aangepakt. (Man, 62)

Maar ze begrijpen wel waarom de afbraak van de mijngebouwen toen plaatsvond, waardoor ze zich hier soms ambivalent over uitlaten:

Het (mijnverleden, WdJ) heeft heel veel betekend hier in deze regio, maar misschien ook dat ze misschien later blij waren dat ze niet, maar het heeft een soort van negatief toch (...) Dus ik, ik kan me voorstellen dat ze het weg wilden hebben.' (Vrouw, 49)²⁹

Sommigen ervaren het zelfs als een ontkenning van hun identiteit, alsof het mijnverleden iets is om je voor te schamen. En dat terwijl er 'genoeg Heerlenaren zijn of van de Oostelijke Mijnstreek die daar trots op zijn'.

Interviewer: Heeft dat ook iets met de mentaliteit van mensen gedaan, denk je?

Respondent 1: Nou ja, die ouderen, die hadden wel allemaal zoiets van och joh, breek het maar af, is toch maar van ons. Of dat ook weer bijdroeg aan hun gevoel van ja, wij doen er toch niet toe, dat zou best kunnen. Ik heb dat wel eens iemand horen zeggen. (Vrouw, 67)

Respondent 2: Ja, want ik denk dat het met het machte... het gevoel wat je dan krijgt, dus het mocht er eigenlijk niet meer zijn, dus het moest zo snel mogelijk weg. Ja, waarom eigenlijk? (Man, 60)

Gelukkig, zo constateren ze, is er voor de goede verstaander nog veel te zien, zoals de mijnsteenbergen die je (in afgedekte vorm) in het Zuid-Limburgse landschap aantreft.

29 De spreker lijkt volgens ons hier te doelen op het negatieve imago ervan.

Vonden geïnterviewden het eind jaren zeventig ook jammer dat de aan de mijnindustrie gerelateerde gebouwen werden gesloopt?

Respondent 1: Nee, ik vond dat helemaal niet jammer. Het was niet meer nodig. Die gebouwen zijn in een tijd gebouwd, toen ze nodig waren voor een bedrijf en als die taak er niet meer is dan maak wat moois nieuws, wat weer zin heeft. (Man, 74)

Respondent 2: Als je nuchter kijkt naar de dingen, ja, waarom zou je een niet-gebruikte schacht bewaren? Dat is een een, een kolos beton. (Vrouw, 67)

Respondent 3: Toen zat ik in de overgang van dat de mijnwerkers van helden losers werden. Dus ik had het er ook bijna niet meer over, dat was pas veel later, nu pas eigenlijk weer, heb ik weer een vorm van trots gevoel daarover van, ja, dat was toch niet en ik vind het heel vreemd en heel jammer dat het zo radicaal geëlimineerd is uit het dagelijks leven, dat de gebouwen weg zijn, dat dat er nu pas worden, weer muurschilderingen gemaakt over het mijnverleden maar daar moest je twintig jaar geleden niet mee aankomen. (Man, 63)

Ze betreuren vaak wel dat er weinig voor in de plaats is gekomen. Deze uitspraken van geïnterviewden sluiten aan bij het weinige verzet indertijd tegen de afbraak dat De Mars ook constateert. De term 'groen' duidt voor haar ook niet per se natuur- of landschapsherstel aan, maar sloeg vooral op woonvoorzieningen met veel groen en op het beplanten van de mijnsteenbergen, wat zelfs tot een aantasting van de specifieke flora en fauna van deze storthopen leidde.³⁰

De term Parkstad refereerde ook aan nieuwe industrieparken en bedrijvigheid. Bouwkundig gezien is de rust, met name in Heerlen, namelijk nooit weergekeerd. Het slopen ging in de jaren tachtig onverminderd door, met name door het beleid van wethouder Hub Savelsbergh (1975-1999), die Heerlen weer in de vaart der volkeren op wilde stuwen door het bouwen van winkelcentra. Dit patroon paste in een bredere moderniseringsgolf in Nederland, waarbij op grond van het idee van cityvorming delen van de traditionele binnensteden werden gesloopt ten behoeve van winkelcentra en autowegen tot bijna in het centrum van de steden. Opvallend is wel dat in andere steden er in de jaren zeventig een tegenbeweging op gang kwam die binnensteden juist wilde conserveren en renoveren, terwijl in Heerlen het grote sloopwerk in de jaren tachtig kwam.³¹ Savelsbergh liet daarvoor veel

30 De Mars, 'De constructie van een "no-mine's land"?', 53-54.

31 Bijv. H. Ibelings, *Europese architectuur vanaf 1890* (Nijmegen 2011); H. de Liagre Böhl, *Steden in de steigers* (Amsterdam 2012).

oude gebouwen slopen, wat hem de bijnaam 'Hub de Sloper' opleverde. Gangbaar beeld bij deze periode is dat van stedelijke verloedering en drugsproblematiek; met name de junks in de stationstunnel staan in het collectieve geheugen gegrift. Ook bij deze periode hebben geïnterviewden evenwel niet per se negatieve associaties:

Het was toch wel modern. De Promenade was helemaal opgeknapt en er was een waterpartij, daar kwamen McDonalds, er kwam een nieuwe bioscoop. Daar was voor kinderen altijd van alles te doen, in de bieb en in de Nor en poppentheater. Op straat was er van alles te doen, er waren festivals, het was nooit eigenlijk een afgeleefde stad waar niks te beleven was. (Vrouw, 66).

In 2001 startte in Heerlen 'Operatie Hartslag', een project waarbij door een combinatie van repressie en preventie de drugsoverlast rond het stationsgebied werd aangepakt. Vrij algemeen wordt erkend dat deze bestuurlijke ingreep hard nodig was, ook door de geïnterviewden uit Heerlen. Maar ook hier nuanceert oral history het conventionele beeld. Want met het aanpakken van de overlast verdween ook veel van het leven uit de binnenstad, zo meent een van hen, die decennia werkte in Heerlense restaurants en cafés:

Respondent 1: Operatie Hartslag was aan de ene kant ook wel nodig, maar ze hebben het heel bot aangepakt. Moet dan ook, maar je kon nergens meer zitten, je kon nergens meer een fiets zetten. Zelfs als je met je kinderwagen loopt, was nergens meer een bankje, om maar niemand de gelegenheid te geven om ergens te hangen. Ja, dat betekent voor de, voor de drugsverslaafden dat ze zich nergens meer konden ophouden, maar de mensen die gewoon lekker willen winkelen, kunnen dat ook niet meer. Ja, het is echt, we zijn eigenlijk allemaal de stad uitgepoetst ja, het cameratoezicht heeft wel wat geholpen, hè, je voelde je wel veiliger, ook als je zelf werkte. Maar goed, dat verplaatste zich allemaal naar de buitenranden hè, mensen die fout doen, die weten precies waar ze naartoe moeten gaan. (Vrouw, 56).

Het zou een vergissing zijn om te denken dat met de periode Savelsbergh er begin eenentwintigste eeuw ook een einde kwam aan het slopen en bouwen, met name in de gemeente Heerlen. Bij de pogingen tot verbetering van het stadsaanzien in Heerlen na Operatie Hartslag werd ook steeds gekeken naar het herontwikkelen van tal van locaties in Heerlen. Soms gebeurde dit zelfs deels vanwege de 'doorwerking' van het mijnverleden: in 2011 moest het winkelcentrum 't Loon

deels gesloopt worden vanwege verzakkingen die vermoedelijk te maken hadden met mijngangen die er onderdoor lopen en misschien ook met een aardbeving in 1992.³²

Het meest markante en spraakmakende voorbeeld van de doorgaande herontwikkelingstrend is het In 2019 voltooide Maankwartier in Heerlen. Het stationsgebied, sinds decennia hét hoofdpijndossier voor het lokale bestuur, werd op radicale wijze herontwikkeld door de lokale kunstenaar Michiel Huisman, die er een postmodern, aan de sprookjes van duizend-en-één-nacht refererend gebied van maakte, inclusief winkels, appartementen en een hotel, dat in 2024 nog altijd op een uitbater wacht. Het Stationsplein, gelegen boven op een steile heuvel, voorziet in passende horeca en een prettige stationsrestaurant. Geïnterviewden hebben zeer wisselende meningen over dit urbane prestigeproject. Sommigen zijn er uitgesproken trots op, anderen vinden het geldverspilling, kenmerkend voor een stadsbestuur dat er telkens weer in slaagt onhandige beslissingen te nemen. Ontegenzeggelijk, ook volgens hen, heeft Heerlen hiermee wel een herkenningspunt neergezet niet zo ver van de plek waar de Lange Jan over Heerlen uitkeek.

Respondent 1: Ik vind dat Maankwartier wat hier gebouwd is door hoe heet die architect of die kunstenaar? Huisman ja, ik vind dat geweldig en dat zal vast en zeker veel te duur zijn geweest, maar er staat wel wat hoor. Ik vind het prachtig, een hele mooie entree voor de stad. (Man, 70)

Respondent 2: De eerste keer toen ik er kwam, mijn vrouw ik zeg: zet die straatmakers wat hier de straat heeft gelegd, die straat, die klinkers heeft gelegd, die kreeg van mij niet betaald. Ik heb zelf vier jaar buiten gewerkt. (...) Ja, ik bedoel, als je 100 miljoen uitgeeft... (Man, 62)

Het wisselt ook sterk of mensen vinden dat het Maankwartier zijn belofte waarmaakt als een brug tussen de stadsdelen Noord – waarvoor een nationaal programma is opgetuigd om de structurele sociaaleconomische en veiligheidsproblematiek aan te pakken – en het welvarender Heerlen Zuid.

Respondent 1: Aan die kant, daar kwam het slechte Heerlen en aan de andere kant was het goede, met de kerken, met de hele rimram en dat merk ik gewoon dat door die verbinding van het Maankwartier, want het is ook gewoon een brug, letterlijk naar de andere kant, komt er wat meer beweging in. (Man, 63)

32 'Heerlen gaat deel winkelcentrum 't Loon slopen', RTL Nieuws 2 december 2011; 'Sloop winkelcentrum Heerlen verloopt voorspoedig', Het Parool, 7 december 2011.

Respondent 2: Ik ben er geen hele groot voorstander van, ik vind het persoonlijk. Kijk, om te beginnen splitst het de stad in tweeën. Hè, het is eigenlijk een soort bastion letterlijk op een heuvel... (Man, 60)

Respondent 3: Dat hele project, je kunt het, je had het kunnen zien aankomen dat het natuurlijk niet de oplossing is voor de problematiek die in Heerlen leeft, dat het een gebouw is en best mooi dat is oké, maar ga niet doen alsof het problematiek kan oplossen. (Vrouw, 56)

De dynamiek van ruimtelijke (her)ontwikkeling blijft dus tot op heden voortduren.³³ Het stadsbestuur blijft het opnieuw ontwerpen van plekken in het centrum als middel zien om de leefbaarheid te vergroten en stedelijke dynamiek te genereren. Vier in de jaren negentig neergezette kopgebouwen op de Promenade, die indertijd het plein een intiemer karakter moesten geven, moeten wijken voor een Promenadepark met appartementen.³⁴ Mede vanwege praktische en financiële redenen worden oude mijnwerkerswijken als Versiliënbosch en het Hoensbroekse Slakhorst met sloop bedreigd.³⁵ Weliswaar is er een wending ingezet richting renovatie van het iconische erfgoed dat er nog is – zoals de plannen voor het Royal Theater (geopend in 1938) laten zien – maar een wijk als Slakhorst, neergezet door de vermaarde architect Jan Stuyt heeft men zo laten versloffen dat de technische staat nu het belangrijkste argument is geworden voor wat de enige beleids optie lijkt: slopen, al liet de gemeente in 2020 weten niet mee te willen werken aan de sloop, vanwege de cultuurhistorische waarde van Slakhorst.³⁶ Bijkomend probleem voor deze woonwijken is wel dat van klimaatverandering en verduurzaming. De renovatie van een kolonie zoals de oude Egge in Brunssum bracht daardoor discussie over de authenticiteit van het resultaat teweeg.

Het voorbeeld van Heerlen lijkt misschien op zichzelf te staan. Het is niettemin de moeite waard in toekomstig onderzoek te verkennen in hoeverre de voortgaande

33 Maurice Hermans zegt ook: zie de realiteit onder ogen; je bent een provinciestad, dat is prima. De oplossing voor de problemen van Parkstad is niet continu slopen/iets nieuws neerzetten: Hermans, *De antistad*, 24.

34 B. Banach, 'Ook derde kopgebouw Promenade in Heerlen verdwijnt snel', *De Limburger*, 18 januari 2024.

35 J. Adriaens, 'Woonpunt bouwt 147 nieuwe woningen in mijnkolonie Slakhorst, eind dit jaar start sloop eerste huizen', *De Limburger*, 17 februari 2023; B. Banach, 'Bewoners Heerlense volkswijk Versiliënbosch voeren actie tegen sloop: "Pak je iemands woning af, dan pak je z'n leven af"', *De Limburger*, 6 april 2024.

36 F. Benneker, 'Heerlen werkt niet mee aan sloop- en herbouwplannen van Woonpunt in Hoensbroekse mijnkolonie Slakhorst', *De Limburger*, 23 september 2020.

Afb. 4: Rijksmonument huis Meezenbroek te Heerlen in 1978. De rechtervleugel is later gerestaureerd en het pand heeft een nieuw leven gekregen als horecagelegenheid [Fotograaf: L.M. Tangel. Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, documentnummer 251.522]

obsessie met slopen en bouwen kenmerkend is voor Parkstad of zelfs de mijnstreek in bredere zin. Kerkrade vernieuwt bijvoorbeeld ook continu oude mijnwerkerswijken en zet nieuwe gebouwen neer om het centrum op te knappen. Geïnterviewden die in Kerkrade wonen verwijzen daar ook vaak naar, bijvoorbeeld de bouw van het prijswinnende cultuurcentrum annex bibliotheek, als teken van het oprabbelen van Kerkrade:

Respondent 1: Maar als je door die bibliotheek loopt, die gewoon één grote open ruimte is en waar de kern van Kerkrade, ze wordt ook wel de huiskamer van Kerkrade genoemd, als je de gelegenheid hebt, echt serieus is prachtig, dan denk ik: oh, kijk eens wat we nou hier voor mekaar hebben gekregen en een muziekschool midden in Kerkrade. We hebben een bibliotheek midden in Kerkrade met een theater, wow! en wat ook, als je die geschiedenis, het WMC³⁷, de mijnen noem maar op, omarmt... (Vrouw, 54)

Conclusie

In deze studie hebben we oral history toegepast als methode om zicht te krijgen op de ervaring van en de betekenisgeving aan het veranderende landschap van de mijnstreek sinds 1900. Dat hebben we gedaan vanuit een *cultural ecology*-perspectief, waarin de wisselwerking tussen mens en (ruraal of stedelijk) landschap centraal staat. De kern van ons bronnenmateriaal bestond uit dialectopnamen ('vrije gesprekken') uit de periode 1965-1977 en uit eigen interviews in het kader van ons project *Kinderen van de kolonie*.

Bij alle aandacht in de laatste jaren voor de transitie 'van zwart naar groen' komt uit de gesprekken vooral een beeld van continuïteit naar voren: er was ook begin twintigste eeuw al sprake van ingrijpende afbraakprojecten die vaak juist het rurale erfgoed raakten. Overal in de mijnstreek leefde bij bestuurders de wens het eigen dorp op te stoten in de vaart der volkeren. Het gebouwd en natuurlijk erfgoed kreeg daarbij duidelijk minder prioriteit dan de belangen van de uitbreidende mijnindustrie en het bijbehorende woningarsenaal. Er was en is een constante dynamiek van modernisering zichtbaar, sterk gericht op het heden en op wat als de sociaaleconomische toekomst wordt geïnterpreteerd. De sloop- en bouwwoede is – zeker in Heerlen – nooit tot rust gekomen. De operatie van zwart naar groen kan worden gezien als een poging om te komen tot iets van herstel van het Zuid-Limburgse landschap van voor de steenkolenmijnen, maar ook als een logische beslissing gezien de moderne eisen van leefbaarheid en woongenot. De sloop- en bouwwoede in de decennia daarna valt te plaatsen in het kader van een poging door consumptie de tijden van weleer te doen herleven. Het bestuurlijke idee dat ruimtelijke herinrichting leidt tot economische dynamiek is tot dusver nooit helemaal verdwenen.

Hoe gingen en gaan 'gewone mensen' om met deze ingrijpende landschapontwikkelingen? In zowel de dialectgesprekken als in onze interviews komt naar voren dat de constante dynamiek en onrust, die de geschiedenis van de mijnstreek kenmerkt in de afgelopen honderd jaar, wisselende gevoelens bij hen oproept. Een ervaring van verlies en woede bij de afbraak van historisch erfgoed en later van mijngebouwen gaat gepaard met de erkenning dat sommige dingen voorbijgaan en dat vernieuwing ook nodig is. Ze koppelen daarbij romantisering van het (stedelijke) landschap van hun jeugd aan een forse dosis realiteitszin over de onvermijdelijkheid van de vooruitgang. Maar de constante veranderingen maken het ook lastig om een stabiele verhouding op te bouwen met de eigen omgeving, zoals we in onze eigen interviews met name zagen in het geval van Heerlen. Het blijkt daarnaast buitengewoon lastig om bestaande beelden die mensen hebben bij bij-

voorbeeld de Heerlense binnenstad, als een plek die niet primair met gezelligheid wordt geassocieerd, te veranderen. Ook laat onze studie zien dat ‘gewone Limburgers’ bij de ingrijpende herinrichtingen van hun omgeving over het algemeen geen invloed hebben ervaren en aangewend. Ze vinden er wel iets van en ontwikkelen ook een zekere koppigheid, een *Eigensinn*³⁸ in de omgang met die omgeving en de verantwoordelijke beleidsmakers, waarbij ze ook wel kritisch tegen bestuurlijke narratieven aankijken.

Onze studie sluit aan bij het Faro-gedachtegoed dat de relatie van mens en samenleving met ‘hun’ erfgoed centraal stelt.³⁹ Vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op verdere uitdieping van (bestuurlijke) oorzaken en verbanden rond de hang naar constante modernisering van het landschap van de mijnstreek. Interessant zou ook zijn om systematisch in beeld te brengen wat er sinds 1900 aan gebouwd en landschappelijk erfgoed precies is verdwenen, en ook daar de ervaringen van bewoners bij te betrekken. Nu het adagium rond erfgoed steeds meer is ‘behoud door ontwikkeling’ en de digitale mogelijkheden steeds verder toenemen, zou zo’n overzicht van wat verloren is gegaan enerzijds kunnen aanzetten tot een structureel voorzichtiger omgang met erfgoed in de ruimtelijke ordening en anderzijds kunnen dienen als basis voor virtuele herbeleving van dat wat het landschap van de mijnstreek ooit sierde.

Bijlage.

Overzicht van de geraadpleegde dialectopnamen uit de Nederlandse Dialectenbank (Meertens Instituut, KNAW). Alleen opnamen uit de mijnstreek waarin het onderwerp ‘steenkoolmijnen’ ter sprake komt, zijn in de tabel weergegeven.

38 Vgl. A. Lüdtkke (ed.), *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen* (Frankfurt am Main 1989).

39 ‘Verdrag van Faro’, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/verdrag-van-faro.geraadpleegd-op-1/10/2024>.

Plaats	Opname	Opnameduur	Opnamedatum	Sprekers	Beroep	URL
Berg aan de Maas	1	00:37:21	20-09-1972	spreker 1: man, geboren 1889,	mijnwerker	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=L429a
				spreker 2: man, geboren 1906,	mijnbeambte (40 jaar)	
Holtum	1	00:45:02	03-04-1973	spreker 1: man, geboren 1918,	leraar mavo	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=L426z
				spreker 2: man, geboren 1924,	gepensioneerd mijnbeambte (voorheen mijnwerker)	
Nieuwstadt	1	00:36:06	20-09-1972	spreker 1: man, geboren 1886,	gemeentesecretaris, brievengaarder, kantoorhouder PTT	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=L433p
				spreker 2: vrouw, geboren 189,	huisvrouw	
				spreker 3: man, geboren 1916,	mijnmeter (soort ondergronds ingenieur)	
Stein	2	00:37:06	08-09-1976	spreker 1: man, geboren 1916,	mijnwerker	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q015p
				spreker 2: vrouw, geboren 1916,	huisvrouw	
				spreker 3: man, geboren 1952,	studeert voor onderwijzer	
Munstergeleen	1	00:43:56	18-12-1974	spreker 1: man, geboren 1908,	slager	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q022p
				spreker 2: man, geboren 1921,	voorheen mijnwerker	
				spreker 3: man, geboren 1926,	gemeentesecretaris	
Schinnen	1	00:26:18	05-11-1965	spreker 1: man, geboren 1900,	onderwijzer	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q032p
				spreker 2: man, geboren 1897,	mijnwerker	
Hoensbroek	1	00:33:20	18-12-1974	spreker 1: man, geboren 1926,	onderwijzer	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q039p
				spreker 2: vrouw, geboren 1921,	naaister (in ruste)	
				spreker 3: vrouw, geboren 1914,	docente 'verbale expressie'	
Brunssum	1	00:35:43	03-04-1973	spreker 1: man, geboren 1902,	incasseerder gemeentebedrijven	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q035p
				spreker 2: man, geboren 1904,	ladingmeester mijnbedrijf	
				spreker 3: man, geboren 1913,	tot 1960 landbouwer, daarna opzichter gemeentebedrijven	
Heerlen	1	00:26:02	05-11-1965	spreker 1: man, geboren 1883,	oud-onderwijzer	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q113p
Nieuwenhagen	1	00:14:25	1965	spreker 1: man, geboren 1926,	beroep niet vermeld	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q117p
				spreker 2: man, geboren 1899,	beroep niet vermeld	
				spreker 3: man, geboren 1928,	beroep niet vermeld	
Schaesberg	1	00:38:44	10-06-1971	spreker 1: man, geboren 1887,	leraar	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q118p
				spreker 2: man, geboren 1899,	gepensioneerd onderwijzer (m.n. hoofd der school)	
				spreker 3: man, geboren 1915,	tot 1947 landbouwer, daarna mijnwerker	
Waubach	6	00:54:47		spreker 1: man, geboren 1895	[verdere informatie ontbreekt]	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q117a
	7	00:44:36		[informatie ontbreekt]	[informatie ontbreekt]	
Eygelshoven	1	00:39:26	23-12-1977	spreker 1: man, geboren 1905,	kantoorbediende	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q119p
				spreker 2: man, geboren 1920,	H.d.S. (hoofd der school)	
				spreker 3: man, geboren 1908,	bedrijfsarchivaris	
Kerkrade	1	00:35:59	10-06-1971	spreker 1: man, geboren 1910,	mijnmeter (nu gepensioneerd)	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q121p
				spreker 2: man, geboren 1904,	mijnbeambte	
				spreker 3: man, geboren 1897,	gemeenteambtenaar	
Spekholzerheide	1	00:45:58	23-12-1977	spreker 1: man, geboren 1898,	mijnopzichter	https://ndb.meertens.knaw.nl/soundbites.php?p=Q121b
				spreker 2: vrouw, geboren 1933,	gezinsverzorgster	
				spreker 3: man, geboren 1961,	scholier	
				spreker 4: man, geboren 1944,	ambtenaar belastingdienst	
				spreker 5: vrouw	(wsch. echtgenote van spreker 1)	
				spreker 6: man, geboren 1934,	meester-timmerman	